

Отримано: 16 січня 2020 року

Прорецензовано: 17 січня 2020 року

Прийнято до друку: 29 січня 2020 року

e-mail: natakoval.kovalchuk@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2020-9(77)-295-297

Павлюк Н. П. Психолінгвістичні основи навчання пунктуації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2020. Вип. 9(77). С. 295–297.

УДК: 811.161.2'367

Павлюк Наталія Петрівна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри стилістики та культури української мови
Рівненського державного гуманітарного університету

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ ПУНКТУАЦІЇ

У статті висвітлено питання поетапного формування розумових дій, підтримання психологічних операцій (попередження змістового відрізка, необхідного для вираження додаткового значення в реченні; передбачення нової думки і її зв'язку з попередньою в тексті; усвідомлення структури конструкції, що створюється, характеру і місця в ній змістового відрізка; визначення у реченні місця розділового знака і вибір потрібного; розташування розділового знака), які лежать в основі відкриття властивостей та ознак основних пунктуаційних понять, а також формування пунктуаційних навичок; описана структура розумової діяльності на оволодіння пунктуаційними правилами та формування навичок грамотного письма.

Ключові слова: психологія, лінгвістичні основи пунктуаційного навчання, етапи оволодіння знаннями, види пунктуаційних навичок.

Nataliia P. Pavlyuk,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Stylistics and Culture of Ukrainian, Rivne State Humanities University

PSYCHOLINGUISTIC BASICS OF PUNCTUATION LEARNING

The article deals with the issues of gradual formation of mental actions, maintenance of psychological operations (prevention of the content segment necessary for expression of additional meaning in the sentence; anticipation of new thought and its connection with the previous one in the text; the content of the punctuation mark, the definition of the punctuation mark and the selection of the desired punctuation mark), which underlie the discovery of the properties and features of the basic punctuation concepts, and so same formation of punctuation skills; the structure of mental activity for mastering punctuation rules and the formation of literacy skills are described.

The general methods of mental work, consisting of the following operations, are distinguished: recognition in the sentence of some initial syntactic elements; mental combination of elements in the rule-like semantic-syntactic blocks, which are divided by sentences into punctuated parts; determining the required punctuation marks.

The concept of punctuation vigilance, which is the basis for forming the ability to punctuate correctly formulate sentences and text according to the studied punctuation rule, is distinguished.

It is noted that complete mastery of the techniques of punctuation analysis is not possible without taking into account certain psychological processes. It is established that the formation and operation of punctuation skills is possible only in the presence of certain syntactic and punctuation generalizations.

Key words: psychology, linguistic bases of punctuation training, stages of mastering knowledge, types of punctuation skills.

Психологія – наука про психіку в її розвитку як усіх людей, так і кожної людини зокрема, у її прояві в різних видах діяльності. Вона вивчає процеси мислення і мовлення, спілкування між людьми, закономірності оволодіння мовленням у дитячому віці, вивчає процеси засвоєння учнями різних структурних рівнів української мови, шляхи формування особистості учня, розвиток його пізнавальної активності. У педагогічній психології досліджується і психологія засвоєння пунктуації. Психологічні дослідження розкривають процеси засвоєння матеріалу, формування пунктуаційних понять, умінь і навичок [7, с. 486].

Лінгвістичні основи пунктуації дають правильне розуміння цілей, завдань і значення методики пунктуації. Однак раціональне вирішення практичних завдань, розробка нових методів і прийомів навчання пунктуації лише з опорою на лінгвістичне обґрунтування цього розділу рідної мови не можливе без чіткого розуміння вчителем психічних закономірностей формування в учнів пунктуаційних умінь і навичок. У з'ясуванні взаємозв'язку таких понять і полягає мета нашого дослідження.

З вищезазначеного визначимо низку завдань нашого дослідження: на основі теорії поетапного формування розумових дій з'ясувати зміст психологічних операцій, які лежать в основі розкриття властивостей і ознак основних пунктуаційних понять, а також формування пунктуаційних навичок; описати особливості розумових дій, спрямованих на засвоєння пунктуаційних правил і вироблення навичок грамотного письма.

У психолінгвістичному плані навчання – це форма активності, дії, направленої на засвоєння знань, умінь, навичок, розвиток здібностей, сприйняття, пам'яті, мислення, мови та інших процесів пізнання. Будь-які знання не можуть бути засвоєними чи збереженими поза дією того, що вивчається. Знання ніколи не можна дати в готовому вигляді: вони завжди засвоюються через включення їх у ту чи ту діяльність. Зважаючи на те, що знання – це лише образи предметів, явищ, дій матеріального світу, вони ніколи не існують у людській голові поза будь-якою діяльністю, поза окремими діями. Тому в основі психолого-педагогічної теорії навчання лежить діяльнісний підхід, який стосується процесу засвоєння нових знань. Прихильниками діяльнісної теорії навчання як процесу пізнання є О. М. Леонт'єв, Д. Б. Ельконін, В. В. Давидов, П. Я. Гальперин, Н. Ф. Талізін та інші. Вчені розглядають пізнавальну діяльність як перехід із плану суспільного досвіду в індивідуальний і, відповідно, своїм завданням вважають вивчення законів перетворення явищ суспільної свідомості в індивідуальну, щоб, використовуючи всі психологічні знання з цього питання, оптимізувати навчальну діяльність [3, с. 15].

Пізнавальні дії моделюються в зовнішній матеріальній чи матеріалізованій формі, у якій існують і знання, що мають бути засвоєними (наприклад, схематична модель речення як форма “матеріалізації” ознак понять, що формуються), включаються до складу цієї дії. Таким чином, засвоєння знань і формування адекватної їм системи розумових дій – це єдиний процес, оскільки вміння функціонувати в зовнішньому (розумовому) плані формуються на основі зовнішніх предметних дій. Предметна дія і думка, що її виражає, становлять кінцеві, генетично пов’язані, але початково протилежні ланки одного процесу поступового перетворення матеріальної дії в ідеальну – її інтеріоризацію (перехід із зовні всередину) [3].

Основи теорії інтеріоризації, тобто перетворення зовнішньої матеріальної діяльності в діяльність внутрішню, психологічну, були закладені в кінці 40-их років ХХ століття у працях Л.С. Виготського, О.М. Леонтьєва, С.Л. Рубінштейна. У подальшому принципи єдності психічної і практичної діяльності отримали розвиток у працях П.Я. Гальперина, який розглядав процес перетворення зовнішньої матеріальної діяльності у внутрішню, психічну як процес закономірної заміни певних етапів. Розроблена вченим психолого-педагогічна теорія навчання отримала назву теорії поетапного формування розумових дій.

Спираючись на положення діяльнісної теорії засвоєння знань, П.Я. Гальперин виділяв такі етапи і співвідносні їм форми дій: матеріальний (чи матеріалізований), гучномовний (чи зовнішньомовний) і розумовий [3].

На першому етапі відбувається засвоєння змісту дії з матеріалізованим об’єктом – розкривається склад операцій, їх послідовність. Наприклад, запропонувавши граматичну схему речення, вчитель допоможе виділити істотні ознаки пунктограм.

На етапі зовнішньомовної дії (коли об’єкт дії представлений у формі усної чи писемної мови) вона ще доступна об’єктивному спостереженню, але вже набуває характеру теоретичного, ідеального.

Третій етап – етап реалізації дій у внутрішньому мовленні. Структурними елементами розумової форми дії є уявлення, поняття, операції, які формуються “в собі”. Можливість виконання дії повністю в розумовій формі означає, що вона пройшла весь шлях інтеріоризації, змінилася із зовнішньої на внутрішню [10, с. 59].

Ми розглянули загальні психологічні закономірності засвоєння знань школярами залежно від ступеня узагальненості у вигляді орфографічного чи пунктуаційного правила. Вміння самостійно оволодівати міцними пунктуаційними навичками – це продукт процесу пізнання, певних етапів розумових дій суб’єкта представлених у згорнутому вигляді.

Інтелектуальні дії, які передбачають вибір і розташування розділових знаків на письмі, називають пунктуаційними вміннями [1, с. 95].

Пунктуаційні вміння складаються з таких інтелектуальних операцій:

1) попередження змістового відрізка, необхідного для вираження додаткового значення у реченні; передбачення нової думки і її зв’язку з попередньою в тексті;

2) усвідомлення структури конструкції, що створюється, характеру і місця в ній змістового відрізка;

3) визначення в реченні місця розділового знака і вибір потрібного;

4) розташування розділового знака [1, с. 196].

М.Т. Баранов виділяє чотири види пунктуаційних умінь:

1) уміння знаходити змістові відрізки, що потребують пунктуаційного оформлення розділовими знаками, спирається на пізнавальні ознаки змістових відрізків;

2) уміння розташовувати розділові знаки у співвідношенні з вивченими пунктуаційними правилами складається з низки пунктуаційних дій: знайти змістовий відрізок і з’ясувати його природу, встановити границі; з’ясувати місце змістового відрізка в комунікативній одиниці; зробити вибір розділового знака; поставити розділовий знак;

3) уміння обґрунтувати вибір місця розділового знака поєднує знаходження змістового відрізка, з’ясування його місця, значення та інтонації;

4) уміння знаходити пунктуаційні помилки [1, с. 196].

Проблеми формування пунктуаційних умінь розглядали М. Т. Баранов, В. В. Гадалова, Г. Г. Гранік, Л. Т. Григорян та інші.

Можна виявити кілька шляхів формування пунктуаційних умінь. Найбільш традиційні пропонують Г. І. Блинов, Л. Т. Григорян, А. Ф. Ломизов, Ю. С. Пічугов та інші. Цей шлях зумовлюється взаємозв’язком навчання синтаксису і пунктуації: від синтаксичних понять до пунктуаційних правил. Із цього випливає, що в основі пунктуаційного вміння лежить уміння виконувати пунктуаційний аналіз речення: знаходити в його будові такі елементи та їх поєднання, встановлювати такі відношення між ними, коли пізнається структура, що схематично наявна в правилі [2, с. 24].

У роботі над формуванням пунктуаційних умінь виділяють три ступені: 1) підготовча робота (основна мета – опанування синтаксичної основи пунктуаційного вміння); 2) робота над формулюванням правила; 3) робота над застосуванням правила [8, с. 44].

У змісті підготовчої роботи з синтаксису А. Ф. Ломизов відзначає: “До вивчення конкретного пунктуаційного правила учні повинні, по-перше, осмислено і міцно засвоїти всі синтаксичні поняття, які фігурують у правилі, і, по-друге, вільно аналізувати ту синтаксичну конструкцію, з якою це правило пов’язане” [6, с. 18].

Робота над формулюванням правила включає два етапа: 1) осмислення пунктуаційного правила; 2) запам’ятовування пунктуаційного правила.

Суть запам’ятовування полягає в закріпленні тимчасових зв’язків, які утворюються в процесі сприймання нового матеріалу в корі великих півкуль головного мозку [6, с. 67]. Учні не запам’ятовують дослівне формулювання правила, а лише ті умови, які вирішують питання про розташування розділового знака.

Застосування правила – складний розумовий процес, пов’язаний зі встановленням умов пунктуаційної норми, виділенням логічних операцій та визначенням їх послідовності [2, с. 51]. Використання правила – це значить побачити і виділити ті синтаксичні конструкції, для пунктуаційного оформлення яких існує правило, вміти відмежувати ці речення від інших, що схожі з ними.

Інший шлях формування пунктуаційних умінь пропонують Г. Г. Гранік, М. Я. Мікулинська та інші: формування пунктуаційних умінь будується на уявленні про психологічну природу навички грамотного письма.

Уміння Г. Г. Гранік розглядає як дію, що людина може виконати в різних умовах. Ця дія-уміння має особливу орієнтовну частину, що складається з низки операцій, які змінюються. Забезпечує побудову орієнтовної частини дії-уміння загальний розумовий прийом [4, с. 104]. Під прийомом розумової роботи подається система мисленневих операцій, здійснення яких дозволяє застосовувати певні знання для вирішення завдань [5, с. 3]. Загальні прийоми розумової роботи – це такі прийоми, здійснення яких дозволяє вирішити всі пунктуаційні завдання, що регулюються синтаксичними правилами [8, с. 3]. Загальний прийом складається з таких операцій: розпізнавання в реченні деяких вихідних синтаксичних елементів; розумове поєднання елементів у правилоподібних семантико-синтаксичних блоках, що розділяються реченнями на пунктуаційно оформлені частини; визначення необхідних пунктуаційних знаків [4, с. 104].

Для вироблення вмінь виконувати вказані операції мають бути сформовані окремі прийоми розумової роботи. Прийоми, здійснення яких дозволяє вирішити всю сукупність пунктуаційних завдань будь-якого одного типу [5, с. 3].

Щоб забезпечити вільну, швидку зміну операційного складу дії, що виконується за різних умов, пропонується з самого початку тренування, після побудови зі школярами певного прийому-інструкції в застосуванні правила, систематично чергувати види письмових робіт [4, с. 110].

Такий спосіб формування пунктуаційних умінь запропонувала Г. Г. Гранік, яка не розглядає пунктуацію як самостійну систему, що функціонує в мові.

М. Т. Баранов запропонував третій шлях формування пунктуаційних умінь: від загальних уявлень про значення пунктуації через осмислення сутності таких понять, як змістовий відрізок і функція розділового знака, до оволодіння умовами вибору розділових знаків [1, с. 18].

Пунктуаційна пильність є базою для формування вміння пунктуаційно правильно формувати речення і текст у співвідношенні з вивченим пунктуаційним правилом. Навчити школярів правильно оформляти тексти – це значить навчити їх, по-перше, знаходити межі змістових відрізків, по-друге, вибирати з низки розділових знаків потрібний [1, с. 21].

М. Т. Баранов пропонує таку послідовність пунктуаційних дій: знайти змістовий відрізок і з'ясувати його природу; визначити місце змістового відрізка в реченні; зробити вибір потрібного розділового знака; поставити розділовий знак [1, с. 23].

А. Ф. Ломизов, досліджуючи психологічні основи пунктуації, вказує на необхідність вироблення в учнів певних прийомів розумової дії. Для формування і закріплення навичок пунктуації велике значення, на його думку, має організація мисленнєвої діяльності школярів у процесі застосування конкретного пунктуаційного правила [6, с. 102]. Тому повне оволодіння прийомами пунктуаційного аналізу не можливе без урахування певних психологічних процесів.

Таким чином, для правильного написання недостатньо завчити правило і вміти його відтворити, необхідно його зрозуміти, сприйняти те граматичне узагальнення, яке наявне у вигляді пунктуаційного правила. Тому формування і функціонування пунктуаційної навички можливе лише за наявності певних синтаксичних і пунктуаційних узагальнень [9, с. 13].

Можна зробити такі висновки:

– удосконалення процесу навчання пунктуації не можливе без урахування внутрішніх психічних закономірностей засвоєння школярами пунктуаційних знань, психологічних особливостей формування пунктуаційних умінь і навичок, а також умілої організації мисленнєвої діяльності учнів у процесі застосування конкретних пунктуаційних правил;

– опора на теорію інтеріоризації – переходу “матеріалізованої” дії в ідеальну (внутрішню) – дозволяє прискорити процес формування пунктуаційних умінь і навичок, коли в якості “матеріалізованої” моделі абстрактних понять, синтаксичних явищ, пунктуаційних узагальнень учні оперують граматичними схемами та іншими умовно-графічними позначеннями;

– основою оволодіння правописними навичками, у тому числі й пунктуаційними, є навчальна діяльність, послідовне виконання певних видів якої у межах однієї системи приводить учня до нових знань та умінь.

Таким чином, психологічне обґрунтування процесу навчання пунктуації дає можливість оптимізувати процес формування пунктуаційних навичок, забезпечити широке перенесення пунктуаційних узагальнень на новий мовний матеріал, підвищити рівень граматичних знань і пунктуаційних умінь.

Література:

1. Баранов Е. А. Методика русского языка. Москва : Просвещение, 1974. 368 с.
2. Блинов Г. И. Методика изучения пунктуационных правил. Москва : Просвещение, 1972. 208 с.
3. Гальперин П. Я. Формирование знаний и умений на основе теории поэтапного усвоения действий. Москва : АПН РСФСР, 1968.
4. Гранік Г. Г. Психологические основы пунктуационных упражнений. *Вопросы психологии*. 1980. № 4.
5. Гранік Г. Г. Психологические принципы построения школьного курса синтаксиса и пунктуации : автореф. дис. д-ра псих. наук. Москва. 1976.
6. Ломизов А. Ф. Трудные вопросы методики пунктуации : пособие для учителя. Москва : Просвещение, 1975. 159 с.
7. Наумчук М. М. Словник-довідник основних термінів і понять з методики української мови : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Астон, 2003. 132с.
8. Пичугов Ю. С. Формирование и совершенствование пунктуационных навыков. *Работа над орфографическими и пунктуационными навыками*. Москва : НИИ СиМО. 1979.
9. Текучов Ю. С. Использование системы условно-графических обозначений при изучении пунктуации. Москва, 1974. 128 с.
10. Талызина Н. Ф. Управление процессом усвоения знаний. Москва, 1975. 344 с.